

REMIGIUSZ POPOWSKI SDB

Lublin

ΑΠΙΘΕΙΑ BOGA
WE WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSKICH WYZNANIACH WIARY
ZARYS PROBLEMU

I. ŹRÓDŁO

Materiał badawczy dla niniejszego studium stanowią wyznania wiary, greckie i łacińskie, zebrane przez A. Hahna w *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*¹. Zbiór ten podaje symbole i reguły wiary w pięciu grupach: 1. *regulae fidei* wyjęte z pism najwcześniejszych pisarzy i Ojców Kościoła: Ignacego, Arystydesa z Aten, Justyna, Ireneusza, Tertuliana, Orygenesesa i innych; 2. chrzcielne wyznania wiary, wzięte z dzieł różnych autorów i z dokumentów Kościoła (aż do XIV w.), ułożone według prowincji Zachodu i Wschodu: Italii, Kartaginy, Hiszpanii, Galii, Brytanii, Germanii, Palestyny, Syrii, Azji Mniejszej i Egiptu (w tej grupie poza łacińskimi i greckimi są także teksty starogermańskie); 3. symbole wiary pierwszych soborów powszechnych; 4. symbole synodów partykularnych (z wieków od IV do VII); 5. indywidualne wyznania wiary, np. Grzegorza Cudotwórcy, Ariusza, Euzebiusza z Cezarei, papieża Damazego. Z rzymskokatolickiego punktu widzenia są to symbole i wyznania ortodoksyjne i nieortodoksyjne. Z powodu braku kompetencji naukowych w zakresie dogmatyki autor tego opracowania, choć trzyma się doktryny Kościoła rzymskokatolickiego, unikać będzie wdawania się w kwestie trynitarne i chrystologiczne, a będzie się starał, jako filolog klasyczny, pozostawać na płaszczyźnie badań

¹ A. H a h n, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, 3. vielfach veränderte und vermehrte Aufl. von G. L. Hahn, mit einem Anhang von A. Harnack, Breslau 1897.

filologicznych, w których jednak nie da się uniknąć pewnych pojęć filozoficznych.

Materiał badawczy źródła ograniczony będzie, poza koniecznymi wyjątkami, do słów z tematem czasownikowym, czyli do samych czasowników i do ich derywatów. Przytaczając pojedyncze słowa występujące często i w wielu wyznaniach, nie będzie się podawało lokalizacji, istotne natomiast cytaty udokumentowane zostaną przez podanie tytułu wyznania, z którego to przytoczenie pochodzi, oraz stronicy według wymienionego wyżej wydania A. Hahna.

II. FILOZOFICZNA DEFINICJA ΑΠΑΘΕΙΑ

Słownik greckich terminów filozoficznych F. E. Petersa definiuje pojęcie ἀπάθεια w antytezie do πάθος: *unaffected, without pathē* („niewzruszony, bez *pathē*”). Πάθος z kolei – to, według niego, „przypadek, doświadczenie, cierpienie, uczucie, przymiot” (*event, experience, suffering, emotion, attribute*). W rozwinięciu obu haseł stara się określić, czym jest πάθος i ἀπάθεια według poszczególnych szkół filozoficznych: od presokratyków do epikurejczyków i stoików. Bardzo skondensowane informacje nie dają jasnego wizerunku tych pojęć. Dowiadujemy się jednak, że należą one do terminologicznego słownika nie tylko etyki, lecz także psychologii, fizyki i metafizyki, a nawet teorii poznania. Ogólnie πάθος przypisywano materii, a ἀπάθεια – duchowi. Stąd ciało zawsze podlega πάθος, dusza natomiast tylko w takim stopniu, w jakim według danej szkoły jest materialna. Πάθος wiązano z tym, co przypadłościowe, zmienne, możliwościowe, psychicznie lub fizycznie doznaniowe, bierne, ἀπάθεια natomiast z tym, co niedotykalne, stałe, niezmienne, niewzruszone, pozamaterialne. Atomści (Demokryt) przeciwstawiali πάθος pojęciu δύναμις, przez pierwsze rozumiejąc pasywną aktywację, czyli poruszenie pod wpływem doznania z zewnątrz, przez drugie – własną, wewnętrzną zdolność do działania. Doznanie biernej aktywizacji określają także czasownikiem πάσχω, a czynność autonomiczną czasownikiem ποιέω. Z tego można by wnioskować, że właściwość ἀπάθεια jest według nich wolnością jej podmiotu od pasywnych aktywacji, czyli od konieczności działania pod wpływem zewnętrznych doznań. Według Arystotelesa πάθος przypisane może być zarówno substancji, jak i przypadłości. W substancji oznacza zdolność do zmian, w przypadłości – samą zmianę, zwłaszcza jakościową (ἀλλοίωσις, μεταβολή). A zatem u niego ἀπάθεια może oznaczać brak zdolności substancji do zmian i wolność od jakichkolwiek zmian jakościowych. W jego też metafizyce πάθος będzie właściwością materii, ἀπάθεια – formy. Psycho-

logia Stagiryty uznaje duszę za podmiot doznań (πάθη) i czynności (ἔργα). Doznaniom towarzyszy bądź przyjemność, bądź ból, a równocześnie jakieś fizyczne zmiany. Jednak w ideałach etyki Arystotelesa nie ma miejsca ani na ἀπάθεια, ani na πάθος, gdyż określają one stany ekstremalnie przeciwstawne, a za najlepsze uważa Stagiryta zawsze to, co jest pośrodku, μέσον. W hedonistycznej etyce Epikura mówi się raczej o ἀταραξία, które ma tylko zewnętrzne podobieństwo do ἀπάθεια. U stoików ἀπάθεια określa idealny stan wolności od jakichkolwiek πάθη, które są nierozumnymi poruszeniami sprzecznymi z naturą. Według sensualistycznej teorii poznania wiedzę osiąga się przez πάθη zmysłów, które z kolei są zdolne wywołać πάθη duszy. Pod wpływem platonizmu i perypatu epikureizm zaczął rozróżniać dwa doznania (πάθη): οἰκεία, „odpowiednie, własne, stosowne”, oraz ἀλλότρια, „obce, wrogie”. Stoicyzm, uważając πάθη (a zwłaszcza cztery główne: ból, strach, pożądanie, rozkosz) za niekontrolowane i nierozumne odruchy, postulował w etyce całkowite ich usunięcie z duszy przez wychowanie jej rozumnej władzy dla osiągnięcia ideału doskonałej ἀπάθεια².

W popularnie przedstawianej dziś filozofii starożytnej wciąż pokutuje traktowanie pojęcia ἀπάθεια jako terminu tylko etycznego, oznaczającego „stan wewnętrznego opanowania i równowagi ducha, osiągniany dzięki obojętności na dobra pozorne (cynicy) lub niedostępne (stoicy)”³.

A zatem w ujęciu eklektycznym tego, co wyżej powiedziano za Petersem – a przecież eklektyczną była filozofia późnego antyku, kiedy kształtowało się *credo* chrześcijańskie – istota posiadająca przymiot ἀπάθεια jest niematerialna, duchowa, niedotykalna z zewnątrz, niewzruszona, nie podlega zmianom substancjalnym ani przypadłościowym, zwłaszcza jakościowym, nie może być zmuszona do działania przez czynności z zewnątrz, jest wolna od jakichkolwiek nierozumnych poruszeń sprecznych z naturą, a zwłaszcza od doznania bólu, strachu, pragnienia, przyjemności (stoicyzm), nie ma doznań z zewnątrz, dlatego nie nabywa też nowej wiedzy. W semantycznym wizerunku przymiotu ἀπάθεια doniosłe jest przeciwstawienie jej stanowi πάθος, które z kolei jest antytezą do δύναμις (w formie czasownikowej πάσχω : ποιέω), oraz wskazanie na to, że własna δύναμις podmiotu jest u podstaw tzw. pasywnych aktywacji, czyli działania własnego pod wpływem doznań z zewnątrz.

² F. E. P e t e r s, *Greek Philosophical Terms. A Historical Lexicon*, New York 1967 (przedruk 1974), s. 18 n., 152 nn.

³ A. P o d s i a d, Z. W i ę c k o w s k i, *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych dla studiujących filozofię chrześcijańską*, Wprowadzenie A. Podsiad, Warszawa 1983, s.v. *Apatia*.

III. DEFINICJA FILOLOGICZNA

Ἐπίθετα jest wyrazem złożonym. Pierwszy jego człon to ἄ (ἄλφα) *privativum*, oznaczające zaprzeczenie: „nie”. Drugi człon jest derywatem słowotwórczym od czasownika πάσχω (temat aorystu παθ-), do którego poprzez przymiotnikową formę na -ης doszedł przyrostek -εια, tworzący *nomina abstracta*, a przy temacie słownym – jak właśnie tutaj – *nomina actionis*, co w tym przypadku wiąże się z permanentnym stanem, gdyż πάσχω nie oznacza czynności *stricto sensu*⁴. Słowo πάσχω ma w całej zachowanej literaturze greckiej częste zastosowanie i znaczy: 1. jako antyteza wyrażenia „czynić” (coś komuś – δράω, ρέζω, ἔρδω): „doznawać”, „doświadczać” (czegoś od kogoś), „cierpieć”, „znosić” (coś od kogoś); stąd πάσχω było używane w gramatyce jako *passivum* dla ποιέω („być czynionym” – „czynić”); 2. „ulec przypadkowi” (jakiemuś), „popadać” (w jakąś nową sytuację, w jakiś nowy stan); 3. „być pod wpływem uczuć, namiętności, myśli” (jakichś); 4. „być podmiotem zmian” (jakichś); 5. o słowach: „mieć bierne znaczenie”; w ogóle „cierpieć, być chorym”; 6. jako termin sądowiczy: „być skazanym, ponosić karę”; 7. w późnej stoi: „być pod działaniem” (czegoś z zewnątrz), „doznawać wrażeń” (z zewnątrz), „nabrać doświadczenia” (w czymś)⁵. Ma też to słowo liczne zastosowania z przysłówkami, lecz te użycia nie wnoszą istotnych zmian do jego filologicznej definicji. Z kolei πάθος poświadczane jest w literaturze takimi znaczeniami: 1. „to, co się zdarza” (komuś), „przypadek, wypadek”, stąd także „nieszczęście”; 2. „doznanie, wrażenie, doświadczenie” (czegoś); 3. „stan chorobowy”; 4. „wzruszenie, uczucie, namiętność”; 5. „stan, położenie”; 6. „zmiana” (w jakiej rzeczy), „zjawisko”; 7. „przypadłość, jakość”; 8. w gramatyce: „strona bierna, *passivum*”⁶. Ἐπίθετα natomiast definiowana jest w dobrych słownikach literatury greckiej, tak jak wyżej u filozofów, przez antytezę do πάθος

⁴ Zob. A. D e b r u n n e r, *Griechische Wortbildungslehre*, Heidelberg 1917, § 287, § 299; E. S c h w y z e r, *Griechische Grammatik auf der Grundlage von Karl Brugmanns Griechischer Grammatik*, Bd. I: *Allgemeiner Teil. Lautlehre. Wortbildung. Flexion*, 3. Aufl., München 1959, s. 468 n., 473; E. M a y s e r, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit. Mit Einschluss der gleichzeitigen Ostraka und der in Ägypten verfassten Inschriften*, Bd. I: *Laut- und Wortlehre*, 3. Tl.: *Stamm- und Wortbildung*, Berlin 1935 (przedruk 1970), § 83, p. 4, 5, 11.

⁵ H. G. L i d d e l l, R. S c o t t, *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by H. S. Jones with the assistance of R. McKenzie, With a Supplement 1968, ed. 9, Oxford 1940 (dodruk 1973), s.v. πάσχω; Z. A b r a m o w i c z ó w n a, *Słownik grecko-polski*, t. III, Warszawa 1962, s.v. πάσχω.

⁶ L i d d e l l, S c o t t, dz. cyt., s.v. πάθος; A b r a m o w i c z ó w n a, dz. cyt., s.v. πάθος.

z wyszczególnieniem takich znaczeń jak „niemożliwość doznania wrażeń” (z zewnątrz), „niewrażliwość” (na coś), „wolność od poruszeń, namiętności”, „niepodleganie złu, krzywdzie”⁷.

Filologiczny materiał nie wnosi istotnych zmian do definicji filozoficznej, wprowadza jednak ukonkretnienia pewnych jej elementów, a zwłaszcza na bazie gramatycznej antytezy ἐνέργεια – πάθος (activum – passivum), która występuje u pierwszego znanego nam gramatyka, Dionizjusza Traka⁸, a której początek dał jednak, zdaje się, Arystoteles⁹. Skoro bowiem πάθος to strona bierna słów, w takim razie ἀπάθεια oznacza niedotykalność przez jakąkolwiek czynność, możliwą gramatycznie do przypisania jakiegokolwiek osobie czy rzeczy. Pełny sens ἀπάθεια wskazuje na to, że posiadający ją byt musi być absolutem, którego nie potrafi objąć ani czas, ani przestrzeń, nie jest zdolna go dotknąć czynność żadnej osoby czy rzeczy, jest niedostępny dla poznania przez zmysły czy jakąś myśl spoza niego, bez tego absolutu nic nawet istnieć nie może, gdyż swoim istnieniem mogłoby go dotyczyć czy choćby stawiać w relacji do siebie. Ten absolut nie ulega żadnej konieczności ani przypadkowi, niczego z zewnątrz nie musi znosić, nie popada w nowy stan pod wpływem czynników zewnętrznych, nie zmienia się.

Biorąc pod uwagę wymienione wyżej antytezy ἐνέργεια – πάθος oraz πάθος – ἀπάθεια, możemy po dopełnieniu ich wyrazem ἀεργία, „brak działania, bezczynność, inercja”, przedstawić je w takiej oto chiastycznej figurze:

ἐνέργεια	πάθος
ἀπάθεια	ἀεργία

Ów absolut posiada według tego antytetyczno-chiastycznego układu właściwość ἐνέργεια i ἀπάθεια, a wolny jest od πάθος i ἀεργία. Sam jest wiecznym działaniem, a równocześnie nie jest przedmiotem działania żadnej rzeczy ani istoty osobowej spoza siebie.

⁷ L i d d e l l, S c o t t, dz. cyt., s.v. ἀπάθεια; A b r a m o w i c z ó w n a, dz. cyt., t. I (1958), s.v. ἀπάθεια.

⁸ D i o n y s i i T h r a c i s *Ars grammatica*, § 13 (15b).

⁹ Zob. R. P o p o w s k i, *Passivum w antycznej teorii helleńskiej*, „Roczniki Humanistyczne”, 30(1982), z. 3, s. 61.

IV. PRZYPISANIE ΑΠΑΘΕΙΑ BOGU

Sekstus Empiryk mówi w *Zarysach pyrronskich*¹⁰, że ogół filozofów greckich uważał bóstwo za wolne od πάθος. Poświadczają to najnowsze badania, gdyż problem ten jest ciągle aktualny¹¹. Za tym mniemaniem szedł u niektórych etyczny postulat, by i człowiek żył na sposób bóstwa w pełnej ἀπάθεια, choć ograniczali jej zakres zwłaszcza do sfery zmysłowości. Bardziej radykalni byli stoicy, według których dusza człowieka jest częstką boskiego pneuma¹². Już pierwsi pisarze chrześcijańscy: Ignacy Antiocheński, Justyn, Atenagoras, Ireneusz, a za nimi właściwie wszyscy inni mówili o ἀπάθεια Boga. Mieli do tego podstawę w Biblii, jak i w tradycji filozoficznej. Dominowało w ich mniemaniach ujmowanie ἀπάθεια jako wolności od cierpień i od namiętności¹³. Dostrzegali ów problem, jak pogodzić bóstwo Chrystusa i jego ἀπάθεια z doznawaniem cierpień i śmierci, lecz według H. Frohnhofena do czasów Grzegorza Cudotwórcy († ok. 270) nie potrafili sobie z nim poradzić. Pozostawili to następnym pokoleniom teologów¹⁴.

V. OKREŚLENIA BOGA W WYZNANIACH WIARY

Wśród bardzo licznych czasownikowych i odczasownikowych określeń Boga we wczesnochrześcijańskich wyznaniach wiary można wyróżnić określenia o n t o l o g i c z n e – wskazujące na samo istnienie, naturę i przymioty Boga, r e l a c y j n e – określające relacje interpersonalne Trójcy Świętej, k r e a t y w n e – dotyczące aktu stworzenia, m e t a p t o t y c z n e¹⁵ – przechodnie, oznaczające transformowanie stworzeń i

¹⁰ I, 162: δόγμα μέντοι φιλοσόφων ἀπαθὲς εἶναι τὸ θεῖον.

¹¹ H. F r o h n h o f e n, *Apatheia tou theou. Über die Affektlosigkeit Gottes in der griechischen Antike und bei den griechischsprachigen Kirchevätern bis zu Gregorios Thaumaturgos*, Frankfurt am Main 1987, s. 61-90. Ten temat poruszył wcześniej w osobnej monografii J. K. Mozley (*The Impassibility of God*, Cambridge 1926).

¹² W. T a t a r k i e w i c z, *Historia filozofii*, t. I: *Filozofia starożytna i średniowieczna*, wyd. 7, Warszawa 1970 (dodruk 1978), s. 131.

¹³ Th. R ü t h e r, *Die sittliche Forderung der Apatheia in den beiden ersten christlichen Jahrhunderten und bei Klemens von Alexandrien. Ein Beitrag zur Geschichte des christlichen Vollkommenheitsbegriffes*, Freiburg 1949, s. 103 nn.; zob. też: M. S p a n n e u t, *Le stoïcisme des pères de l'Église. De Clément de Rome à Clément d'Alexandrie*, Paris 1957, s. 292.

¹⁴ F r o h n h o f e n, dz. cyt., s. 234.

¹⁵ Lub transformatywne przechodnie – termin wprowadzony przez M. S. Ruipérez (Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo. *Análisis funcional sincrónico*, Salamanca 1954, § 90 i 91).

podtrzymywanie ich egzystencji. Można też wśród tych licznych określeń wyodrębnić dwie duże grupy pozostające względem siebie w stosunku nie tylko antytezy, lecz po prostu sprzeczności. Jedne bowiem wskazują na ἀπάθεια Boga, drugie natomiast na różne πάθη w sensie wyżej podanym.

VI. SŁOWA ZWIĄZANE Z ΑΠΙΘΕΙΑ ΒΟΓΑ

a) O Bogu jedynym lub o Bogu Ojcu¹⁶:

ἀγέννητος, „niezrodzony”;
 ἀθάνατος, *immortalis*, „nieśmiertelny”;
 ἀναλλοίωτος, „niezmienny, nie zmieniający się”¹⁷;
 ἀναρχος, „nie mający początku”;
 ἀόρατος, *invisibilis*, „niewidzialny”;
immensus, „niezmierzony, nieograniczony”¹⁸
impassibilis, „niepodległy doznaniom”, w zawężeniu: „niepodległy cierpieniom”¹⁹;
incretatus, „niestworzony”²⁰;
a nullo est factus nec creatus nec genitus, „przez nikogo nie jest zrobiony ani stworzony, ani zrodzony”²¹.

b) O Synu Bożym, Jezusie Chrystusie:

ἀναλλοίωτος, „niezmienny, nie zmieniający się w coś innego”²²;
 ἀπαθής: ἀπαθής θεότητι, παθητὸς προσλήμματι, „niedotykalny w bóstwie, dotykany w tym, co przybrał” lub w dużym zawężeniu semantycznym: „niecierpiętlivy w bóstwie, cierpiętlivy w tym, co przybrał”²³;

¹⁶ Często formuły wiary nie rozróżniają wyraźnie, czy mówią o Bogu w trzech Osobach, czy o samym Bogu Ojcu.

¹⁷ Synod w Antiochii, wyznanie skierowane przeciwko nauce Pawła z Samosat († po r. 272). H a h n, dz. cyt., s. 178.

¹⁸ Symbol atanazjański, wydany w Rzymie prawdopodobnie w 340 r. H a h n, dz. cyt., s. 176.

¹⁹ Chrzcielne wyznanie wiary z Kapadocji według Auksencjusza z Autun z r. 364. H a h n, dz. cyt., s. 148.

²⁰ Symbol atanazjański, wydany w Rzymie prawdopodobnie w 340 r. H a h n, dz. cyt., s. 176.

²¹ Tamże.

²² Druga formuła synodu antiocheńskiego w 341 r. H a h n, dz. cyt., s. 185.

²³ Dekalog Grzegorza z Nazjanzu († 374). H a h n, dz. cyt., s. 150.

ἀτρεπτος, „niezmienny, niewzruszony”²⁴;
aeternus, „wieczny”;
immensus, „niezmierzony, nieograniczony”;
incretus, „niestworzony”;
sempiternus, „wieczny”.

c) O Duchu Świątym (πνεῦμα):

ἄκτιστον, „niestworzony”;
aeternus, „wieczny”;
immensus, „niezmierzony, nieograniczony”;
incretus, „niestworzony”;
*Spiritus sanctus a Patre et Filio, non factus nec creatus nec
 genitus est, sed procedens*, „Duch Świąty od Ojca i Syna, nie
 uczyniony ani nie stworzony, ani nie zdrodzony, lecz pocho-
 dzący”²⁵.

Prawomyślne sobory i synody, wyodrębniając trzy Osoby Boskie, równo-
 cześnie podkreślają jedność ich natury Boskiej i tożsamość przymiotów
 związanych z boską ἀπάθεια. Na przykład tzw. symbol atanazjański mówi:

Alia est enim persona Patris, alia Filii, alia Spiritus sancti, sed Patris et Filii et
 Spiritus sancti una est divinitas, aequalis gloria, coaeterna majestas. Qualis Pater,
 talis Filius, talis et Spiritus sanctus. Incretus Pater, incretus Filius, incretus et
 Spiritus sanctus; immensus Pater, immensus Filius, immensus et Spiritus sanctus;
 aeternus Pater, aeternus Filius, aeternus et Spiritus sanctus: et tamen non tres
 aeterni, sed unus aeternus, sicut non tres increati, nec tres immensi, sed unus
 incretus et unus immensus.

Inna jest bowiem osoba Ojca, inna Syna, inna Ducha Świątego, ale jedna jest
 boskość Ojca i Syna i Ducha Świątego, równa chwała, współwieczny majestat.
 Jaki Ojciec, taki Syn, taki i Duch Świąty. Niestworzony Ojciec, niestworzony
 Syn, niestworzony i Duch Świąty; niezmierny Ojciec, niezmierny Syn,
 niezmierny i Duch Świąty; wieczny Ojciec, wieczny Syn, wieczny i Duch
 Świąty: lecz jednak nie trzech wiecznych, ale jeden wieczny, jak i nie trzech
 niestworzonych, ani trzech niezmiernych, ale jeden niestworzony i jeden
 niezmierny²⁶.

Na niemożliwość πάθος w wymiarze natury, przymiotów, ogarnięcia przez
 czas, przez poznanie zmysłowe i umysłowe, przez mowę bardzo zwięzłe

²⁴ Druga formuła synodu antiocheńskiego w 341 r. H a h n, dz. cyt., s. 185.

²⁵ Symbol atanazjański, wydany w Rzymie prawdopodobnie w 340 r. H a h n, dz. cyt.,
 s. 176.

²⁶ Tamże.

wskazuje już w III wieku synod antiocheński w wyznaniu wymierzonym przeciwko nauce Pawła z Samosat († po r. 272):

Ὅτι ὁ θεὸς ἀγέννητος, εἷς, ἀναρχος, ἀόρατος, ἀναλλοίωτος, δὴν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων οὐδὲ ἰδεῖν δύναται, οὐδὲ τὴν δόξαν ἢ τὸ μέγεθος νοῆσαι ἢ ἐξηγήσασθαι, καθὼς ἐστὶν ἀξίως τῆς ἀληθείας, ἀνθρωπίνη φύσει ἀνέφικτον, ἔννοιαν δὲ καὶ ὅπως οὖν μετρίαν περὶ αὐτοῦ λαβεῖν ἀγαπητοῦ ἀποκαλύπτοντος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, καθά φησιν οὐδεὶς ἔγνω τὸν πατέρα, εἰ μὴ ὁ υἱὸς καὶ ὃ ἂν ὁ υἱὸς ἀποκαλύψῃ.

Że Bóg jest niezrodzony, jeden, bez początku, niewidzialny, niezmienny, którego nikt z ludzi nie zobaczył ani zobaczyć nie może (1 Tm 6, 16). Nie jest dostępne dla ludzkiej natury pojąć lub wyjaśnić Jego chwałę lub wielkość, tak jak godzi się zgodzić z prawdą, a tylko posiadać jakieś tam ogólne wyobrażenie o Nim według objawienia umiłowanego Syna Jego, tak jak mówi: „Nikt nie poznał Ojca z wyjątkiem Syna i tego, komu Syn zechce objawić” (Mt 11, 27)²⁷.

VII. SŁOWA ZWIĄZANE Z ΠΑΘΟΣ BOGA

W przebadanych tu wyznaniach i symbolach nie znaleziono słów wskazujących na πάθος Boga Jedyneego czy Osoby Boga Ojca. Są natomiast takie określenia co do Syna Bożego Jezusa Chrystusa i co do Ducha Świętego²⁸.

a) O Synu Bożym, Jezusie Chrystusie:

ἄγεται εἰς θάνατον, „jest prowadzony na śmierć”²⁹;
 ἀναλαμβάνεται εἰς οὐρανόν, *assumitur in coelum, recipitur in coelo*, „jest zabierany do nieba”;
 ἀποθνῆσκει, *moritur*, „umiera”;
 ἀποστέλλεται, „jest posyłany”;
 γεννᾶται, *gignitur, nascitur*, „rodzi się”;
 ἄνθρωπος γίνεται, „staje się człowiekiem”;
 γνωρίζεται, *agnoscitur*, „jest poznawany”;
 ἐνανθρωπεῖ, *humanatur*, „staje się człowiekiem”;
 θάπτεται, *sepelitur*, „jest chowany w grobie, jest grzebany”;
 νεκροῦται, „jest uśmiercany”;
 ὁράται, „jest oglądany”;

²⁷ H a h n, dz. cyt., s. 178.

²⁸ Pomija się tu w analizie struktury składniowej, w których Osoby Boskie mogą występować jako dopełnienia bliższe po słowach przechodnich.

²⁹ Dekalog Grzegorza z Nazjanzu († 390). H a h n, dz. cyt., s. 150.

παθητός, „podległy doznaniom”, w dużym zawężeniu semantycznym: „podległy cierpieniom”;
 πάσχει, *patitur*, „podlega doznaniom”, w zawężeniu: „cierpi”;
 σταυρούται, *crucifigitur*, „jest krzyżowany”;
 συλλαμβάνεται, *concipitur*, „jest poczynany” z Ducha Świętego;
 τίκτεται, „rodzi się”;
capitur, tenetur, „jest pojmany”;
flagellatur, „jest poddawany chłóście”;
homo creatus est, „jako człowiek jest stworzony”³⁰;
irridetur, „jest wyszydzany”;
ligatur, „jest wiązany”;
resuscitatur, „jest wskrzeszany”.

b) O Duchu Świętym:

ἀποστέλλεται, „jest posyłany”;
 δίδοται, „jest dawany”;
 πέμπεται, „jest posyłany”;
 πιστεύεται, „jest przedmiotem wiary”;
 συνδοξάζεται, *conglorificatur*, „jest współotaczany chwałą” wraz z Ojcem i Synem;
adoratur, „jest czczony” wraz z Ojcem i Synem.

VIII. WYJAŚNIENIE ANTYNOMII ΠΑΘΟΣ I ΑΠΑΘΕΙΑ W CHRYSOSTOSIE

Z określeń przytoczonych wyżej wynika, że Osoby Boga są w pozycji doznaniowej we wzajemnych relacjach, co przy *communio voluntatis* („wspólność chcenia”) Trójcy nie narusza ἀπάθεια, a ze strony ludzi wszystkie są przedmiotem wiary i czci. Wiara i cześć jednak są poza poznaniem i nie mieści się w nich uprzedmiotowienie Boga ani ograniczanie Go w czasie czy przestrzeni. Sam Syn Boży natomiast, Jezus Chrystus, pod jednym imieniem prawdziwego Boga i prawdziwego człowieka – tak przede wszystkim symbole pierwszych soborów powszechnych – jest definiowany słowami ograniczającymi Go w czasie i w przestrzeni oraz czyniącymi Go przedmiotem nie tylko poznania zmysłowego i umysłowego, lecz także fizycznego dotyku, w tym śmierci i pogrzebania. Nie ma natomiast określeń wskazujących na żadne Jego namiętności w sensie na przykład gniewu, pożądania czegoś, czy na

³⁰ Według Grzegorza Wielkiego, r. 590. H a h n, dz. cyt., s. 28.

uczuciową apatię³¹. Te wszystkie pasywne określenia mają swą podstawę w świadectwie Nowego Testamentu. Powinno ono wystarczyć prawdziwej wierze, która przyjmuje bez zastrzeżeń wszystko, co Bóg objawił. Jednak przy podejściu filozoficzno-dogmatycznym ta jaskrawa sprzeczność ἀπάθεια z πάθος w Chrystusie stanowiła wielki problem, na którym potknęło się wielu nawet wybitnych teologów i uczonych chrześcijańskich. Nie jest to bowiem problem jakichś namiętności w ujęciu stoickim, które miałyby powodować działaniami Boga, czy jakiejś psychicznej apatii, lecz o wiele głębszy i szerszy problem uprzedmiotowienia Boga przez ludzi i przez całe stworzenie, włącznie z czasem i przestrzenią. Próbowano tę antynomię wyjaśniać na dziesiątki sposobów: od twierdzenia, że Bóg zmienił swą naturę, stając się człowiekiem, aż do mniemania, że ciało Chrystusa było tylko jakąś nierealną zjawą, a więc i wszystkie jego doznania, łącznie ze śmiercią, były tylko ułudą, albo też że Chrystus w ogóle nie był Bogiem, a tylko przybranym później synem Boga. Tak rodziły się wciąż nowe herezje. W dokumencie zwanym *Fides ecclesiae catholicae*, jak w wielu innych wyznaniach, podane jest rozwiązanie przez przyjęcie dwóch natur, boskiej i ludzkiej, zjednoczonych w jednej osobie Jezusa Chrystusa:

Nos autem dicimus, susceptum ita a Filio Dei passibile nostrum, ut deitas impassibilis permaneret. Passus est enim Dei Filius non putative, sed vere, omnia, quae scriptura testatur, id est, esuriam, sitim, lassitudinem, dolorem, mortem et caetera hujusmodi: secundum illud passus est, quod pati poterat, id est, non secundum illam substantiam, quae assumpsit, sed secundum illam, quae assumpta [!] est. Ipse enim Dei Filius secundum suam deitatem impassibilis est ut Pater, incomprehensibilis ut Pater, invisibilis ut Pater, inconvertibilis ut Pater; et quamvis propria persona Filii, id est, Dei verbum, suscepit passibilem hominem, ita tamen ejus habitatione secundum suam substantiam deitas verbi nihil passa est, ut tota trinitas, quam impassibilem confiteri necesse est.

My natomiast mówimy, że nasze podleganie doznaniom w taki sposób zostało przyjęte przez Syna Bożego, że bóstwo pozostało niepodległe doznaniom. Syn Boży bowiem doznał nie pozornie, lecz prawdziwie, wszystkiego, co poświadcza Pismo, a mianowicie głodu, pragnienia, utrudzenia, bólu, śmierci i tak dalej. Był poddany doznaniom w zakresie tego, co mogło doznawać, to znaczy nie w zakresie tej natury³², która przyjęła, lecz w zakresie tej, która została przyjęta.

³¹ O próbie przypisywania Chrystusowi apatii w sensie wolności od uczuć zob. np. A. V ö g t e, *Affekt*, [w:] *Reallexikon für Antike und Christentum. Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der antiken Welt*, in Verbindung mit F. J. Dölger und H. Lietzmann und unter besonderer Mitwirkung von J. H. Waszink und L. Wenger hrsg. von Th. Klauser, Bd. I, Stuttgart 1950, szp. 160-173.

³² W oryginale słowo *substantia*, które jednak ma także znaczenia „natura”, a nie tylko „substancja”. Ojcowie Zachodu nie zawsze rozróżniali te pojęcia.

Sam bowiem Syn Boży według swego bóstwa był tak jak Ojciec niepodległy doznaniom, tak jak Ojciec niepojęty, tak jak Ojciec niewidzialny, tak jak Ojciec niezmienny, a chociaż odrębna Osoba Syna, to jest Boga Słowo, przyjęła podległego doznaniom człowieka, to jednak przez owo zamieszkanie go bóstwo Słowa w zakresie swej natury niczego nie doznało, tak jak cała Trójca, którą należy wyznawać jako niepodległą doznaniom³³.

Jedność Osoby Chrystusa łączącej dwie natury usprawiedliwia w wymiarze dogmatu paradoksalne stwierdzenia, że Bóg się narodził, że Bóg umarł lub że doznał jakichś ograniczeń ze strony swego stworzenia. Boski przymiot ἀπάθεια, nigdzie w wyznaniach nie podważany, był wyjaśniany także autonomią woli Boga w przyjęciu człowieczeństwa i nawet w poddaniu się torturom i śmierci, a to zgodnie z wypowiedzią samego Chrystusa:

ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχὴν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν. οὐδεὶς ἀρῆει αὐτήν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτήν ἀπ' ἐμαυτοῦ. ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταυτὴν τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ θεοῦ.

Ja moje życie oddaję, aby je znowu odzyskać. Nikt mi go nie zabiera, lecz to ja sam z siebie je oddaję. Mam moc je oddać i mam moc znowu je odzyskać. Takie przykazanie otrzymałem od Ojca.

(J 10, 17b-18)

Chrystus zatem wszystkie doznania stworzenia i człowieka przyjmuje na bazie własnej, Boskiej ἐνέργεια, o której była wyżej wzmianka w schemacie. Według tego Chrystusowego wyjaśnienia należy pojmować także całe dzieło stworzenia i zbawienia jako epifanię ἐνέργεια Boga, absolutnie wolnego od jakichkolwiek πάθη, które mają sens nie ograniczony do namiętności, cierpienia i apatii, lecz taki, na jaki wskazują rozważania filozofów greckich i ich gramatyczne adaptacje.

³³ H a h n, dz. cyt., s. 290 n.

QUID SIBI VELIT ΑΠΑΘΕΙΑ DEI
IUXTA SYMBOLA CONFSSIONESQUE FIDEI
QUAE ANTIQUITUS AB SYNODIS ET SCRIPTORIBUS CHRISTIANIS
PRAESCRIPTA SINT

A r g u m e n t u m

Nomen graecum ἀπάθεια non solam apathiam nec inopiam affectuum nec immortalitatem nec tantummodo dolendi impossibilitatem significat. Ἀπάθεια verbo πάθος repugnat, quod in grammatica antiquorum Graecorum post Aristotelem verborum genus passivum declarat. Utrumque nomen apud philosophos Graecos non solum philosophiae moralis, sed metaphysicae, cosmologiae, psychologiae, physicae, quin etiam de rerum cognitione doctrinae proprium vocabulum est. In symbolis confessionibusque fidei Deus impassibilis, immortalis, invisibilis, aeternus, immensus, increatus, a nullo factus nec creatus nec genitus, immutabilis dicitur. Quae vocabula „apatheiam” Dei demonstrant: Deus nulla mente, nulla hominis aut alicuius rei creatae actione, nec tempore, nec loco comprehendi, nec dolore ac vulnere affici, nec interfici potest. Antinomiam passibilitatis (πάθος) et impassibilitatis (ἀπάθεια) Iesu Christi, Filii Dei, explicare theologorum ac philosophorum erat.